

УДК 821.162.1

Марія БРАЦКА

**ІСТОРИЧНА ПРОЗА МІХАЛА ЧАЙКОВСЬКОГО, ЗИГМУНТА
МІЛКОВСЬКОГО ТА ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО :
МОДЕЛІ ОПОВІДНОСТІ**

У статті аналізуються моделі оповідності, представлені в історичних романах М. Чайковського («Стефан Чарнецький»), З. Мілковського («З бурхливої хвилі») та Ю. І. Крашевського («Божий гнів»). Згадані три романи поєднує категорія часопростору та галерея історичних персонажів, при цьому польські письменники створюють різні наративні моделі історичної прози.

Історичний наратив, що характеризується певними специфічними ознаками, як-от: фактичне моделювання та моделювання «можливої» історії, проекція, припущення, спроби дехронологізації тощо^{1, 2}, в польській літературі ХІХ століття набув надзвичайно інтенсивного розвитку. Цьому сприяли конкретні суспільно-політичні та історичні умови, а передусім загострення процесів збереження національної ідентифікації у зв'язку із втратою державного організму Речі Посполитої внаслідок розподілів та пошуків в історичному минулому причин її політичного занепаду. Покликання на історичні події, історичні свідчення є одним із найпоширеніших принципів побудови історичного наративу, що стає особливим способом репрезентації множинного бачення історичної правди. Причому сама фактична правдоподібність має другорядне значення в художньому наративі, де першорядне відіграє ефект, враження істинності (у цьому контексті можна порівнювати способи відображення того ж історичного фрагменту в творах Юзефа Крашевського «Божий гнів» та «Вогнем і мечем» Генрика Сенкевича³).

З огляду на це видається доцільним порівняти три історичні романи, які є авторськими візіями важливих історичних подій, характерними для певного періоду польського письменства, пов'язаними так чи інакше з історією польсько-українських взаємин. Крім того, вони свідчать про певну світоглядну та естетичну еволюцію розвитку жанру. Йдеться про твори Міхала Чайковського «Stefan Czarniecki» («Стефан Чарнецький», 1841), Зигмунта

---

¹ Бовсунівська Т. Основи теорії літературних жанрів. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 519 с. – С. 409–423.

² Гуляк А. Б. Становлення українського історичного роману. – Київ : Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 292 с.

³ Див. Bachórz J. Powieść // Słownik literatury polskiej XIX wieku / pod red. J. Bachórzea i A. Kowalczykowej. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2009. – S. 733–748.

Мілковського (Теодора Томаша Єжа) «Z burzliwej chwili» («З бурхливої хвилі», 1880 – 1882) та Юзефа Крашевського «Boży gniew. Czasy Jana Kazimierza» («Божий гнів. Часи Яна Казимира», 1886). Ці, здається, кардинально відмінні у побудові романного світу тексти, мають певні точки перетину, розташовані на художньому та ідейному рівнях. Тому метою нашого дослідження є виокремлення та опис моделей оповідності, наявних у згаданих творах, та унаочнення особливостей художнього наративу кожного з них.

Спільною для трьох романів категорією відображення є часопростір художніх світів. Для характеристики часу сюжетних подій (за визначенням Казімежа Вики⁴) можна використати частину назви твору Ю. Крашевського, тобто – «часи Яна Казимира», або інакше – бурхливий для Речі Посполитої XVII століття період польсько-козацьких війн і шведської навали. Хронологічно першим за часом історії є роман Юзефа Крашевського, дія якого розпочинається від смерті короля Владислава IV і коронації Яна Казимира та розвивається лінійно, охоплюючи часи козацького повстання на чолі з Богданом Хмельницьким. Майже той самий часовий проміжок описаний у романі «З бурхливої хвилі» Єжа. Його (часу) конструкція відрізняється певною експериментальністю: дія починає розгортатися з кінця, зі смерті одного з важливих героїв твору – Адама Кисіля – речника українсько-польського примирення в польсько-козацьких війнах. Потім події вертаються на три роки, потім ще на кільканадцять, а далі вже розвиваються лінійно, власне, до моменту, з якого розпочиналася дія (тут настає часовий перетин), та продовжуються до моменту іншої символічної смерті – Гелени Хмельницької. Відрізок часу, змальований у романі, завершується 1653 роком, часом найвищої точки польсько-українського протистояння (початок, чітко автором невизначений, можна покласти приблизно на двадцять років раніше). Основні події оповіді відбуваються у другій половині 40-х – на початку 50-х років бурхливого XVII століття. Твір Чайковського за часом історії найпізніший і охоплює 1655 – 1656 роки – період польсько-шведської війни, в якій стороною конфлікту виступило також козацтво на чолі з Б. Хмельницьким. Отже, цей текст є до певної міри продовженням часового континууму попередніх двох.

Не менш важливу, об'єднувальну роль у трьох згаданих романах виконує простір. Місце дії – ті самі польські міста (Варшава, Краків) та землі польських південно-східних «кресів», тобто Волині й Поділля. Твір Т.-Т. Єжа розширює просторові межі двох інших (тут дія переважно відбувається у Чигирині та Суботіві), долучаючи, крім згаданих земель, простори степу, Крим, Волощину, Запорізьку Січ.

Аналізовані романи Чайковського, Мілковського та Крашевського поєднує також спільна теза, головна ідея, яка полягала в унаочненні причин політичного занепаду Польщі, а для письменників, пов'язаних з Україною, – ще й ролі польсько-українських взаємин у спільній історії. Як слушно зазначив Юзеф Бахуж, «роман, як і вся література, а навіть ширше, розглядалася публічністю та критикою у тісному зв'язку із суспільними і політичними проблемами. Не лише нічого нестосовного не було в її служінні політичним цілям, навпаки – в ситуації загрози державного існування – від письменників вимагалось таке служіння»⁵. Кожен згаданий автор у свій спосіб тлумачить

⁴ Wyka K. Teoria czasu powieściowego. Wygląd problemu // Genologia polska. Wybór tekstów. Wybór, opracowanie i wstęp E. Miodońska-Brookes, A. Kulawik, M. Tatara. – Warszawa : PWN, 1983. – S. 305–339. – S. 310–311.

⁵ Bachórz J. Powieść. Op. cit., S. 377.

причини зникнення Речі Посполитої з політичної карти Європи, екстраполюючи історичні події на сучасність і вказуючи у такий спосіб на шляхи повернення незалежності та розв'язання давніх конфліктів. Це, у свою чергу, унаочнює також певну еволюцію розвитку історичного роману та світоглядних і естетичних принципів польських письменників.

Хронотоп романів «Стефан Чарнецький», «З бурхливої хвилі» й «Божий гнів» та їх суспільно-політична заангажованість визначає логіку відбору і групування історичних подій і постатей. Період панування Яна Казимира в польській історії збігається із двома основними лихами – польсько-козацькими війнами та польсько-шведською війною, розповідь про які набуває різноманітних інтерпретацій (згадати хоча б Сенкевича і його «Вогнем і мечем»). Саме ці події стають основою історичного нарративу Чайковського, Мілковського та Крашевського.

Романтичну нарративну модель історичної прози найяскравіше репрезентує твір Чайковського. Використавши у романі вальтер-скоттівську романну традицію, він, проте, доволі творчо трансформував її в міру свого таланту. Вальтер-скоттівський зразок містив формулу інтеграції історії та фікції, белетризував історію, створював ілюзію минулого, розгалужуючись на два основні мотиви: любовний і політичний, в які різною мірою був втягнутий головний герой. Думка Тадеуша Буйницького про те що, «Скотт фікційність начебто „насичував“ історичністю»⁶, у віддзеркаленні чітко окреслює нарративну стратегію Чайковського. Автор «Стефана Чарнецького» простір романного світу будує на основі історичних подій за участі історичних героїв, зауважуючи це в коментарях до твору. Історія тут насичується фікцією і саме вона виходить на перший план: їй підпорядковується вигадка та домисел, які дозволяють заповнити прогалини всього незафіксованого у хроніках, мемуарах, приватній кореспонденції. А головне – такий спосіб побудови художнього світу дозволяє на рівні розповіді викласти політичні й ціннісні пріоритети. Особа головного героя – Стефана Чарнецького – не поєднує в романі два головні мотиви. Вона є лише призмою, крізь яку пропускаються політичні тези автора: акцентування необхідності зосередження влади в руках королівської особи, що гарантує існування держави та стає запорукою перемоги над ворогом; проблеми внутрішньої політики Речі Посполитої як наслідок кризи королівської влади; доцільності відбудови Речі Посполитої Обох Народів – одного державного організму, в якому поєдналися б етнічно різні землі – білоруські, литовські, українські. Все це зображено через відповідні нарративні механізми: твердження і коментарі наратора про те, що єдиним і винятковим володарем на певній території має бути король, а інтегральність його особи забезпечує інтегральність держави; висловлювання про спорідненість і одвічну приязнь народів, про обов'язок порятунку матері-Польщі від ворога, похвала за допомогу або докори за зраду. Серед політичних тез козакофіла Чайковського особливого значення набуває ідея польсько-козацької єдності, пропагована ним і послідовно втілювана в життя. Цікаво, що на рівні іншого головного героя – найближчої довіреної особи Стефана Чарнецького, сміливого козака Семена Тетері – автор розвиває один з любовних мотивів. Козак Тетеря, показаний як виразно «інший» у культурному плані, залишається «своїм», адже визнає польські національні

⁶ Bujnicki T. Ewolucja polskiej powieści historycznej // Ruch Literacki. – 1973. – Z. 1. – S. 5–31. – S. 9.

цінності, вірно служить Речі Посполитій, стає інтегральною частиною її державного організму, суспільства, політичного життя, її громадської свідомості. Тому в нього – «...не селянина, не шляхтича, а сина Польщі...»⁷ – може закохатися польська шляхтянка Йоанна Лянцкоронська, тому закохана пара може отримати загальне благословення на шлюб, що й стається після багатьох перипетій (викрадення батьківського заповіту гетьмана Лянцкоронського, в якому була висловлена згода на поєднання молодят, викрадення дівчини іншим нещасливим суперником козака шляхтичем Самуелем Гноїнським, таємничі зникнення, ряд перевдягань і перевтілень). Тут не можна не помітити данину авантюрному роману, яку Чайковський віддавав майже у кожному своєму великому прозовому творі⁸. Знаково, що у любовному трикутнику «козак–шляхтянка–шляхтич» перевага надається козакові (згадати хоча б іншу його інтерпретацію, запропоновану Генриком Сенкевичем). На противагу цій «світлій» лінії кохання людей шляхетних, чесних, чистих душею і думками змальовується химерне, екзальтоване, божевільне і нещасливе кохання Ельжбети Радзейовської до згаданого Самуеля Гноїнського – свавільної, впевненої, жорстокої людини і насамперед зрадника вітчизни. Якщо ж, згідно з формально-композиційною конститутивною рисою вальтер-скоттівської моделі прози, фікційний сюжет має своє завершення залежно від історичних конфліктів, то Чайковський, доводячи до логічного кінця певні історичні події (польсько-шведська війна), завершує фікційний сюжет відповідно до своїх політичних переконань: патріоти нагороджені, зрадники покарані.

Інші елементи вальтер-скоттівського романного зразка, використані Чайковським, – це розповідь від третьої особи; збереження відстані між розповідачем і подіями, про які він розповідає (розповідач не належить до минулих часів, не персоніфікований у конкретній фікційній постаті з минулого, ототожнюється з автором твору); впровадження експозиції, яка змальовує фон і попереджує розвиток сюжетних подій («Стефан Чарнецький» починається з довгої розмови прибулих у двір Марії Людвіки іноземців, з якої вимальовуються основні події лінії в романі) тощо.

З огляду на інші приклади історичного нарративу, створеного Чайковським, Тадеуш Буйницький виокремив волинського письменника, а разом із ним і Зигмунта Мілковського як таких, що містяться на протилежному полюсі щодо переважної частини історичної романістики у польській літературі цього періоду: «Демократичні погляди письменників визначали відмінний характер коментарів, іншим чином керували відбором подій і історичних постатей. Зосередження уваги на сімнадцятому столітті та вибір козацьких тем пов'язувався із суспільно-політичними зацікавленнями авторів. Це були оригінальні спроби переламати „чисто“ шляхетську візію минулого. Однак вони здійснювалися не у сфері художньої структури, а в публіцистичному, навіть квазі-науковому коментарі»⁹.

Автор багатьох романів на актуальну суспільно-побутову та політичну тематику, Зигмунт Мілковський, звертаючись до близької йому теми польсько-

⁷ Czajkowski M. Stefan Czarniecki. Powieść historyczna. – Paryż : Bourgoigne et Martinet, 1840. – Т. 2. – 389 s. – S. 74

⁸ Kwapiszewski M. Powieść historyczna z tezą. O «Wernyhorze» Michała Czajkowskiego // Kwapiszewski M. Późny romantyzm i Ukraina. Z dziejów motywu i życia literackiego. – Warszawa : Wydawnictwo IBL, 2006. – S. 35–80.

⁹ Bujnicki T. Ewolucja polskiej powieści historycznej. Op. cit, S. 30–31.

українських взаємин, дійшов висновку, що історія має різний вплив на сучасність. Власне кажучи, сучасність є продовженням минулого, результатом колишніх подій. У зв'язку з цим згідно з естетико-літературними віяннями епохи письменник доводив, що роман має виконувати завдання, які перед ним ставить політична ситуація Польщі, підтримувати національний дух, адже «не література творить суспільство, а суспільство створює літературу та використовує її відповідно до своїх потреб, прагнень, а інколи – хвилинного настрою»¹⁰. Історичний роман, за Ежом, має рахуватися із сучасними потребами, «плисти за течією», з позицій сучасника розглядати історичний момент, міркувати і судити, тримаючись позицій об'єктивної історичної правди: «Переїняті переконанням, що, не сходячи з раз і назавжди обраного шляху, ми виконуємо громадянський обов'язок, який полягає насамперед у мовленні правди навіть тоді, коли вона для когось прикра. І нам неприємно торкатися негативних сторінок нашого минулого»¹¹. У справжньому історичному романі має з'явитися елемент історичної критики, що пояснює конкретний історичний момент, показує його слабкі й сильні сторони, а також вплив на подальші політичні й суспільні процеси¹².

Таку авторську концепцію історичного роману – своєрідного коментаря минулого – Еж спробував утілити в романі «З бурхливої хвилі». Цей тритомний твір, гадаємо, можна класифікувати як спробу історичної епопеї. Як уже згадувалося, події в ньому охоплюють значний проміжок часу і простору, торкаються важливого історичного моменту – польсько-козацьких війн і причин їх виникнення, репрезентують широке коло героїв – представників різних суспільних верств і етносів, за посередництвом яких письменник викладає власне бачення ролі різних народів у долі вітчизни. Еж контамінує всі відомі на той час моделі історичної оповідності: і схему вальтер-скоттівського зразка, й риси авантюрного роману, і приклади документальної історичної прози з елементами психологізму, створені Юзефом Крашевським. «Об'єктивний погляд» на історію вимагав уведення історичних героїв (Богдан, Тимофій і Ганна Хмельницькі, Гелена Чаплінська (Хмельницька), Кривоніс, Адам Кисіль, Данило Чаплінський, Ярема Вишневецький, гетьман Конецпольський, Тугай-бей) та об'єктивної оцінки їхніх дій з історичної перспективи. Тож у розповіді ще сильніше, ніж у випадку Чайковського, відчувається відстань між оповідачем і створеним ним світом. «Усезнаючий» і «коментуючий» наратор займає важливу відокремлену позицію щодо читача та художнього простору роману. Варто звернути увагу, що він постійно намагається зменшити дистанцію між собою, романним світом і читачем, безпосередньо звертаючись до свого адресата, даючи пояснення і коментарі до викладених подій, характеристики героїв, мотивації їхньої поведінки. Його читач має бути людиною мислячою, що уважно слідкує за розгортанням сюжету. Задля постійної концентрації уваги читача наратор передбачає його можливі питання та з радістю на них відповідає, будуючи на цих відповідях подальшу свою розповідь. Точність у викладенні фактів, певного роду документальність, у Ежа чіткіше проявляється навіть не на рівні викладу історичних подій, а в чіткому, часом навіть дуже дріб'язковому описі мішаного суспільства Наддніпрянської і Правобережної України, а також кримських

¹⁰ Ossowska D. «Gdy normy wszystkie z zawias wyskoczą»: literatura – emigracja – naród w projekcie dla Polski Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego). – Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2008. – 334 s. – S. 67.

¹¹ Jeż T. T. Z burzliwej chwili. Powieść historyczna. W 3 t. – Warszawa : Nakładem Redakcji Przeglądu Tygodniowego. – T. I. – 1880. – 498 s. – T. II. – 1881. – 446 s. – S. XXII.

¹² Ibidem, S. X.

татар, їхнього побуту, звичаїв, традицій. Для письменника важливі не так самі історичні події, як з'ясування мотивації поведінки героїв, що призвела до польсько-українського конфлікту. Розповідач часто намагається дати психологічний портрет персонажа, проте це не завжди йому вдається, хоча деякі, переважно другорядні герої, вирізняються цікавими рисами (наприклад, Кривонос або вихователь Тимофія Хмельницького шляхтич Краска). Історична й любовна лінія в романі Єжа взаємно переплітаються, причому остання визначає першу. Наратор прямо стверджує, що якби не жінка, «роль якої в історії Польщі подібна до ролі, яку відіграла дружина Менелая в історії війни, оспіваної Гомером»¹³, то військове протистояння не відбулося б. Роман закінчується історичним фактом (щоправда, заради сюжету зміщеним трохи в часі) – стратою Гелени Хмельницької за підозрою у зраді – проте прив'язаним до іншої смерті (Адама Кисіля – речника українсько-польського поєднання), з якої розпочинається роман. Ці дві смерті, що набувають ознак символічних (перша смерть – як знак, попередження, знамення; друга – як підсумок подій, підтвердження знамення), слугують своєрідним обрамленням для подій, описаних у романі, відтак демонструють думку про неможливість українсько-польського порозуміння. Тож обидва хронологічно пов'язані у часі сюжети, що композиційно становлять зав'язку дії та її розв'язку, закінчуються трагічно, мотивуючи поштовх головного героя до дальших кривавих дій. Прагнення Єжа до історичної правдоподібності й об'єктивності змусило його принаймні одним реченням вказати на історичний чинник – суспільний і релігійний утиск¹⁴, що став причиною зрушення українського народу та підняв його незалежницькі прагнення на вищий рівень – загальнонародний. Щоправда, навіть викриваючи вади й недалекоглядність польських правителів і вищих класів, на суть українських визвольних змагань письменник все-таки дивився згідно з поширеними поглядами свого часу: «Козацькі війни відзначаються тим, що з них не проглядає жодна думка, жодна ідея, позначена чимось іншим, ніж змаганням за першість»¹⁵.

Ю. І. Крашевському, авторові більш талановитому, ніж Мілковський, вдалося на основі багатого досвіду попередників виробити власну концепцію історичного роману. Нову модель історичного нарративу Вінценти Данек назвав документальною, адже критерій історичної правди належав тут до ключових – сам сюжет твору базувався на детально вивчених історичних джерелах. Запропоновані письменником сюжетні елементи разом із постатями, ситуаціями і сценами згадані в історичних джерелах¹⁶. Натомість вимисел полягав у контамінації джерел, іншій концепції розповіді й коментаря, впровадженні індивідуалізуючих чинників: діалогів, незначних сцен, стилізацій¹⁷. Зазвичай для створення історичної візії Крашевський обирав переломні моменти, з яких починалася нова точка відліку в історії держави. Така побудова романного світу призводила до насичення його пізнавальним і дидактичним змістом.

«Божий гнів», як і решта романів із циклу «Історія Польщі», побудований за принципом документальності. Твір репрезентує, хоч і в доволі критичному світлі, згадану візію «шляхетської історії» – важливого історичного моменту після смерті короля Владислава IV, пов'язаного з вибором його наступника – слабкого і безхарактерного Яна Казимира. «Всезнаючий» наратор із гідною

¹³ Ibidem, S. 74–75.

¹⁴ Ibidem, S. 63.

¹⁵ Ibidem, S. 68–69.

¹⁶ Danek W. Powieści historyczne J. I. Kraszewskiego. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1966. – 267 s. – S. 16.

¹⁷ Див. ширше: Bujnicki T. Ewolucja polskiej powieści historycznej // Ruch Literacki. – 1973. – Z. 1. – S. 5–31. – S. 25.

подиву історичною точністю відображає всі перипетії підготовки до виборів короля, сам момент виборів, процес майже примусового наближення нового короля до Марії Людвіки – Владиславової вдови, впливової жінки та фактичної правительки, їхній шлюб та дії королеви, спрямовані на те, аби з мінливого і примхливого чоловіка зробити справжнього державного мужа та ов'язати його ім'я військовою славою. Такий спосіб відображення подій дає можливість глибше показати внутрішні переміни в образі королівської особи, будують її психологічний портрет. Порівняно з таким прийомом менш виразним є портрет Яна Казимира, намальований Чайковським. Автор «Стефана Чарнецького» не намагається прослідкувати мотивацію дій короля, окреслює його вчинки та амбівалентно-шанобливо коментує їх, уводячи лише наприкінці твору певні нотки задоволення діями свого володаря. Крашевський, як і інші згадувані автори, зводить до мінімуму кількість вигаданих героїв і подій, на перший план виводить справжні історичні постаті, що відіграли важливу роль на історичній арені: Яна Казимира, Марії Людвіки, Ієроніма Радзейовського, Єжи Оссолінського, Яреми Вишневецького, Богдана Хмельницького та інших. Необхідно акцентувати, що в художній світ роману, окреслений метафоричною назвою «Божий гнів», автор схематично, тенденційно й однобічно вписує «руку Божу» в людській іпостасі, рушійні сили гніву, тобто козацтво на чолі з Хмельницьким. Ця неосяжна розумом козацька розбійницька стихія зображена в категоріях естетики жаху – понурих образах ненаситної розлюченої зграї мотлоху серед потоків крові, що заливають країну¹⁸, брутального насилля черні, ошалілої від своєї тваринної сили, сп'янілої від горілки та військових успіхів¹⁹, грізних картинах психічного розладу нелюдів, що отримують задоволення від завдання фізичних мук і фізичного знущання²⁰. Елементи макабру унаочнюються в описі поля бою під Берестечком, де сцена людського протистояння наповнюється червоною колористикою, білизною і чорнотою деформованих тіл людей і тварин, смородом гнілизни, блиском знищеної зброї²¹.

Серед інших особливостей історичного наративу Крашевського варто підкреслити більшу залежність автора від історичних джерел в описових фрагментах тексту, особливо баталістичних. Свободу власній вигадці дає письменник у діалогах, які частіше відходять на другий план, поступаючись розповіді наратора, наділеного правом інтерпретувати події та оцінювати їх. Серед інших рис розповідача «Божого гніву» варто назвати легкість переміщення в просторі, як наслідок – часті зміни топографічного плану, «прочитування» думок персонажів, право висловлення історичних суджень, пов'язаних із художнім світом роману. «Площина наратора і читача, – як зазначив Т. Буйницький, – спільна, при існуванні окремої площини історичного світу, тож важливою наративною проблемою є помітна наявність контакту із читачем через ліричні відступи, пояснення ситуацій і коментар»²².

У зв'язку із цим необхідно акцентувати комунікативний аспект історичного наративу, який у трьох романах унаочнює особливості авторської наративної стратегії. Вплив на рецепцію читача здійснюється екстралінгвістично – не лише на рівні мови, а й на рівні додаткових позатекстових елементів, ідеології, жанру тощо. Текстова організація, особлива структура, фатичні й емоційно-експресивні прийоми, звернені до читача, визначають комунікативну заданість

¹⁸ Kraszewski J. I. *Boży gniew. Czasy Jana Kazimierza*. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1989. – 396 s. – S. 18.

¹⁹ Ibidem, S. 113.

²⁰ Ibidem, S. 183.

²¹ Ibidem, S. 320–321.

²² Bujnicki T. *Ewolucja polskiej powieści historycznej*. Op. cit., S. 26.

тексту. Юзеф Крашевський, окрім безпосередніх звернень до читача із пропозицією придивитися уважніше до описуваного часу, крім пошуків у читача акцептації своїх міркувань задля створення ілюзії правдоподібності, переконання адресата в історичній правдивості, влітає в текст «Божого гніву» інші жанрові складові: фрагменти щоденників (наприклад, Веспазіана Коховського), поезій (найвідомішого на той час поета Яна Морштина). Вказані елементи опосередковано виконують функцію впливу, переконування читача у достовірності історичного наративу. Схоже поводитьсь і Т.-Т. Еж, підтверджуючи правдоподібність авторського тексту за допомогою таких варіантів «чужого» мовлення, як фрагменти літописів (Літопис Величка). Іншу комунікативну стратегію обирає М. Чайковський, виносячи аргументи на користь правдоподібності власної розповіді про історію поза формальні межі твору та вміщуючи її в коментарях, передмовах і післямовах, наводячи в них широкий історичний і культурний контекст.

У попередній культурній епосі XVII століття згадані автори шукають зв'язки і причини, завдяки яким ситуації минулого екстраполюються на сьогодення, відкривають аксіологічні доміанти, що творять основу трансісторичних цінностей та особливий тип історизму. При цьому всі вони відрізняються у своєму ставленні до історії та використовують відмінні нарративні стратегії. Для Чайковського характерна романтична вальтер-скоттівська модель історичного наративу, натомість історична проза Ежа і Крашевського репрезентує вже позитивістичний оповідний модус, де історія служить утилітарним або дидактичним цілям.

Maria Bracka. Proza historyczna Michała Czajkowskiego, Zygmunta Milkowskiego i Józefa Kraszewskiego: modele opowieści

W artykule analizują się modele opowieści, przedstawione w historycznych powieściach Michała Czajkowskiego («Stefan Czarniecki»), Zygmunta Milkowskiego («Z burzliwej chwili») i Józefa Kraszewskiego («Boży gniew»). Wspomniane trzy powieści jednoczy kategoria czasoprzestrzeni i galeria postaci historycznych, przy czym polscy pisarze stwarzają różne modele narracyjne prozy historycznej.

Марія Брацка. Историческая проза М. Чайковского, 3. Милковского та Ю. И. Крашевского: модели повествования

В статье анализируются модели повествования, представленные в исторических романах Михала Чайковского («Стефан Чарнецкий»), Зигмунта Милковского («Из грозного мгновения») и Юзефа Крашевского («Божий гнев»). Упомянутые три романа объединяет категория времени и пространства, а также галерея исторических персонажей, при этом польские писатели создают различные нарративные модели исторической прозы.

Maria Bratska. The narrative models in historical novels of Michal Czajkowski, Zygmunt Milkowski and Jozef Kraszewski

This article analyzes the narrative models presented in historical novels of Michal Czajkowski («Stefan Czarniecki»), Zygmunt Milkowski («Z burzliwej chwili») and Jozef Kraszewski («Boży gniew»). These three novels combines the category of time and space and a gallery of historical characters, while Polish writers create different narrative models of historical prose.